

Kriminalistická psychológia

1. 1. Charakteristika kriminalistickej psychológie

Kriminalistická psychológia predstavuje jednu z oblastí forenznej psychológie. Ide o tematický okruh zameraný na využívanie psychologických poznatkov, koncepcií a teórií pri vyšetrowaní trestných činov. Výrazom kriminalistická psychológia sa teda myslí špecifická, konkrétna oblasť forenznej psychológie zameraná na aplikáciu psychologických poznatkov v procese vyšetrowania kriminálnych prípadov.

Kriminalistická psychológia má už pomerne dlhú históriu. Za jej vedeckého zakladateľa je považovaný rakúsky kriminalista a právnik Hans Gross (1847-1915). Kriminalistickú psychológiu je nutné si predstaviť ako „**živý a otvorený systém**“. To znamená, že problémové okruhy a otázky, ktoré rieši, sa v priebehu doby vyvíjajú a to ako v nadväznosti na rozvoj samotnej psychológie ako vedy, tak aj v súvislosti s potrebami kriminálnej praxe.

K tomu ilustrácia:

Je nemálo deliktov, v ktorých hrá dôležitú rolu vyhodnocovanie písomných prejavov (tzn. rečové správanie) neznámeho páchatela. V konkrétnom prípade môže ísť o vydieranie, všeobecné ohrozovanie, únos, terorizmus atď. Zatiaľ čo v minulom storočí sa pre zostavovanie profilu neznámeho páchatela – pisateľa využívala i grafológia (vydieračské anonymné texty boli totiž písané ručným písmom) dnes dominuje tzv. **forezná psycholingvistika**, pretože corpus delicti je spracovaný na počítači alebo napísaný cez technickú šablónu. Profil páchatela sa posudzuje z obsahu textu, teda z toho, čo páchatel – pisateľ napísal. Forezná psycholingvistika sa tak stala relatívne novou kapitolou kriminalistickej psychológie. Navyše si prax vynútila i vznik novej špecializácie a to posudzovanie vážnosti vyhrážky či hrozby (po anglicky Threat Assessment). Forezní psychológovia v spolupráci s ďalšími expertmi vyvíjajú nástroje, ktoré umožňujú kvalifikovaný pravdepodobnostný úsudok o tom, či páchatel je pripravený a odhodlaný svoju vyhrážku splniť.

Z charakteristiky kriminalistickej psychológie ako živého, otvoreného systému plynie, že v rôznych učebniciach a textoch je možné sa stretnúť s rôznymi témami a problémami. Ide napríklad o:

- psychológia výsluchu podozrivých
- psychológia výsluchu obetí trestných činov, detí a mentálne hendikepovaných
- stratégia vyšetrowania brániaca vzniku falošných priznaní
- psychologické odporúčanie pre zvýšenie spoľahlivosti identifikácie páchatel'ov očitými svedkami
- vyšetrowanie prípadov s oneskoreným oznámením sexuálneho zneužívania
- psychologické charakteristiky (obvinených) páchatel'ov
- orientačný odhad vierohodnosti výpovede / rozpoznanie lži.

Z veľké ho okruhu tém kriminalistickej psychológie vyberáme iba niektoré vybrané okruhy. V ďalšom výklade sa budeme venovať nasledujúcim témam:

- základy psychológie výsluchu
- psychológia výpovede
- osobnosť obvineného a svedka
- profilovanie
- psychologická problematika vyšetrowacej väzby.

1. 2. Základy psychológie výsluchu

V najširšom slova zmysle predstavuje výsluch zámerne vedenú konverzáciu s cieľom získať chýbajúce informácie od druhej osoby, pričom je zjavné, že táto osoba informáciami

skutočne disponuje. Pri neformálnom výsluchu (napr. advokát zisťuje informácie od svojho klienta, firemný právnik od manažera akciovej spoločnosti) nie sú okrem bežných spoločenských noriem pre interpersonálny kontakt (jednanie medzi ľuďmi) dané žiadne obmedzenia či predpisy. Bežný používateľ jazyka preto takéto situácie ani ako výsluch neoznačuje, opisuje ich skôr ako rozhovor, počutie a pod.

Pri výsluchu v rámci vyšetrovania trestných činov sú už dané záväzné pravidlá v patričných ustanoveniach trestného poriadku alebo zákona o polícii. To isté platí pre výsluchy pred súdom. Zatiaľ čo vo svojej kancelárii môže advokát vo svojej konverzácii s klientom použiť i sugestívne alebo zavádzajúce (kapciózne) otázky, pri výsluchu svedka podľa trestného poriadku sa ich musí vyvarovať. Pri výsluchu musí vypočúvajúci okrem iného taktiež šetriť osobnosť obvineného (bežný štandard vtelený do trestných zákonníkov v zemiach Európskej únie).

V ideálnej podobe zahŕňa výsluch nasledovné fázy:

- **nadviazanie kontaktu s vypočúvanou osobou (vrátane overenia jej totožnosti)**
- **orientovanie vypočúvanej osoby (poučenie, vysvetlenie právnych náležitostí)**
- **formulácia výzvy na voľný opis danej udalosti**
- **aktívne počúvanie**
- **nadväzujúce dotazovanie a dopytovanie sa**
- **ukončenie výsluchu.**

Psychológia výsluchu študuje naznačené fázy a usiluje sa o vypracovanie takých odporúčaní, ktoré by mohli využiť vypočúvajúci pri vedení výsluchu.

Pre vypočúvanú osobu predstavuje výsluch spravidla stresujúcu a nepríjemnú situáciu. Od vypočúvaného sa totiž žiada, aby poskytol citlivé informácie cudziemu, neznámemu človeku v úradnej, formalizovanej situácii. Navyše predmetom výsluchu sú najmä také udalosti, o ktorých sa nehovorí ľahko, či už je vypočúvaný v role obvineného (podozrivého, napr. pri podaní vysvetlenia) či svedka alebo poškodeného. Akákoľvek z týchto osôb môže mať dôvody pre silné obavy, strach alebo aspoň váhanie poskytnúť úplnú a pravdivú výpoveď. V značnej miere potom záleží na tom, ako sa vypočúvávajúcemu podarí „uľahčiť“ druhej osobe poskytovanie citlivých informácií o vyšetrovanej udalosti. Rola vypočúvajúceho (či vypočúvajúcich) je kľúčová. Vystupovanie a taktika vypočúvajúceho v priebehu výsluchu predstavuje totiž jediný faktor, ktorý je plne pod kontrolou a je teda možné ho programovo meniť. Všetky ostatné okolnosti ako napríklad doba a miesto výsluchu, využitie určitej záznamovej techniky alebo postoj vypočúvanej osoby sú už zložitejšie ovplyvniteľné.

O úspechu výsluchu rozhoduje najmä dobrá príprava. Pre dôležité výsluchy to platí dvojnásobne. K dobrej príprave patrí v prvom rade premyslenie si vecnej stránky, tj. vyhodnotenie doterajších informácií o vyšetrovanom prípade a spresnenie problémov k objasneniu ktorých by mal výsluch prispieť. Vypočúvajúci by mal mať jasno v tom, čo potrebuje zistiť a na čo sa bude pýtať.

Otázky by mali byť maximálne stručné, zrozumiteľné a otvorené, tzn. otvárať priestor pre voľnú výpoveď. Cenné sú situačné otázky. To sú otvorené a spravidla krátke otázky mieriace na najmenšie detaily správania a prežívania osoby „keď sa to stalo“. Je dôležité pýtať sa **dianie pred, v priebehu i po trestnom čine** (opis okolností pred a po trestnom čine nemá obvykle vypočúvaná osoba premyslené).

V rámci prípravy na výsluch by malo dôjsť i na jeho psychologické stránky.

V rámci prípravy by si mal vypočúvajúci rovnako premyslieť svoju štylizáciu či vonkajšiu rolu. **Vypočúvaný musí rešpektovať všetky právne regule, ktoré výsluch či podávanie vysvetlenia záväzne upravujú.** To, čo zostáva, je určitý priestor pre rôzne štýly jeho celkového vystupovania voči vypočúvanej osobe. Táto vonkajšia rola môže byť rôzna, napr. chápatý pohodľák, úspešný profík, začínajúci starostlivec, ľahko ošuntelý a celkom

priateľský vrták typu Colombo a pod. Správna voľba štýlu vystupovania získava na dôležitosti u výsluchu podozrivých či obvinených.

Nadviazanie kontaktu s vypočúvanou osobou je v súčasnej dobe považované za prvok, ktorý rozhoduje o úspešnosti výsluchu. Vzájomná akceptácia a rešpekt medzi vypočúvanou osobou a vypočúvajúcim môže vykompenzovať i chyby prameniace z nevhodného vedenia výsluch ako napríklad prerušovanie monológu, nepresne formulované otázky a pod. Pre nadviazanie kontaktu platí jednoduché psychologické pravidlo: **nepríjemné veci sme ochotní poskytnúť skôr solídnej osobe v solídnej atmosfére**. Tomu, kto nám imponuje ako prirodzená autorita a navyše s nami slušne a korektne jedná, sme spravidla pripravení povedať viac, než arogantnému úradníkovi, ktorý nás tlačí do kúta. Z toho je možné i pre výsluch vyvodit' poučku: začínajte pozitívne, vystríhajte sa prejavom irónie, zhadzovania či iných odpudzujúcich krokov ako sú tzv. „Killerphrasen“ alebo formulácie, ktoré dusia, „zabíjajú“ atmosféru („Na čo sa vás mám pýtať, keď neviete otvoriť hubu.“)

Pre nadviazanie kontaktu je možné využiť jednoduché prostriedky verbálnej (slovnej) a neverbálnej komunikácie (mimoslovnej komunikácie alebo reči tela). Pri slovnej komunikácii je vhodné dôsledne titulovať a osloviť osobu menom. V oslovovanom to vzbudzuje sympatie a navodzuje dojem korektného, partnerského jednanja. Na začiatok je vhodné si pripraviť kontaktné otázky, tj. také, na ktoré môže dotazovaný ľahko a bez dlhého rozvažovania odpovedať. Až potom by malo nasledovať preladenie na vlastný výsluch a poučenie.

Z neverbálnej komunikácie by mal vypočúvajúci **dobre ovládať svoju mimiku** (výraz tváre) a očný kontakt. Prirodzený očný kontakt podporuje komunikáciu. Vo fáze nadviazovania kontaktu sa preto neodporúča využívať pohľady a ostatné prvky neverbálnej komunikácie na navodzovanie psychologickkej prevahy či na vzbudzovanie napätia.

Fáza nadviazania kontaktu by mala dopriať vypočúvanej osobe dostatok času, aby sa uvoľnila a zbavila sa neodôvodnených obáv z neznámej situácie. Iba pri výsluchu „ostrieľaných typov“ a skúsených kriminálnikov sa odporúča iný psychologický postup, ktorý uprednostňuje strmý začiatok výsluchu rovno k veci.

Psychologické pôsobenie sa zakladá na cielenom, zámernom používaní určitých prvkov a postupov verbálnej, neverbálnej a paraverbálnej komunikácie. Paraverbálnou komunikáciou sa pritom rozumie tzv. vrchný tón reči. Konkrétne ide napríklad o silu hlasu, tón a rýchlosť rečového prejavu, používanie odmliek, ticha a pod. Do psychologického pôsobenia sa rovnako radí premyslená a zámerná štylizácia výsluchového prostredia, tj. prispôbenie výsluchovej miestnosti, určitý „zasadací poriadok“, osvetlenie atď. Z kombinácií týchto výrazových prvkov sa skladajú rôzne obrazy psychologického pôsobenia (mäkší či tvrdší výsluch).

Cielená voľba určitého psychologického pôsobenia sa riadi úvahou, či vypočúvaná osoba môže (je spôsobilá) a súčasne chce (je motivovaná) vypovedať pravdivo a úplne. Podľa tohto psychologického hľadiska je možné rozlíšiť 4 výsluchové situácie.:

1. Vypočúvaná osoba môže a súčasne chce vypovedať:

Vypočúvaný vnímal, zapamätal si a teraz je schopný udalosť správne opísať a zároveň je ochotný vypovedať úplne a pravdivo. Pre vypočúvajúceho ide teda o ideálnu situáciu. Hrozí tu snáď jediné riziko, ktorým je nevhodný prístup a postup vypočúvajúceho. Ten môže vypočúvanú osobu čo aj nezámerne znervózniť (častými nevedomenými pohľadmi na hodinky, otráveným výrazom tváre), môže ju vystrašiť a zneistiť neprirodzeným zrakovým pohľadom (civením či naopak absenciou pohľadu) či príliš agresívnym tónom hlasu (vyštekávanie otázok). Blokovať môže i evidentne nevhodné výsluchové prostredie. Inak nie je treba žiadne hlbšie psychologické úvahy, vypočúvajúcejmu stačí dostatočná kontrola svojho vystupovania a aspoň minimálna empatia, tzn. schopnosť vcítiť sa do rozpoloženia, ktorú má pred sebou a predstaviť si, čo sa v jej vnútri odohráva a ako ho vníma.

2. Vypočúvaná osoba si momentálne nespomína, ale je motivovaná vypovedať:

V tomto prípade síce vypočúvaná osoba vnímala kritickú udalosť, teraz si ju však z rôznych dôvodov nemôže vybaviť. Súčasne je však ochotná vypovedať. Zjednodušene povedané, psychologická podstata tohto variantu spočíva v momentálnom zablokovaní mentálnych funkcií, najčastejšie priamo pamäti. Vhodné psychologické pôsobenie preto predpokladá využitie postupov pre osvieženie pamäti.

K tým najzákladnejším patrí **navodenie pokojnej výsluchovej atmosféry**. Stres, ponáhľanie sa a strach znižujú pamäťový výkon až o 40%. Výrokom „upokojte sa a snažte si spomenúť“ docielite spravidla úplný opak. Skúsení praktici majú svoje osvedčené upokojujúce formulky, začiatočníci by si ich mali dopredu rozmyslieť. Zabrať môže napríklad vetička „To je úplne normálne, že si momentálne nemôžete spomenúť, skúsme teraz hovoriť o tom, o čom ste sa práve zmienili a čo ste si vtedy mysleli“.

K ďalším osviežovačom pamäti patrí **technika znovuzpoznania**, pri ktorej sú predpokladané rôzne podnety (mená, predmety, fotografie atď.), vypočúvaná osoba sa rozpomína na to, či sa s nimi už skôr v určitej situácii stretla. Znovuzpoznanie je pre našu pamäť ľahšie než aktívna reprodukcia a môže navyše otvoriť cestu k doposiaľ zasunutým spomienkam.

Iný postup jej založený na osviežovaní pamäťových stôp alebo asociácii. **Asociácie** predstavujú jeden zo základných mechanizmov pamäti. Zjednodušene povedané, každá spomienka, ktorá sa vryje do pamäti, je súčasne spojená s ostatnými informáciami prostredníctvom určitých spojov (teda asociácií napríklad podobnosti, kontrastu, času, miesta, atď.) Pomocou týchto asociácií je možné zamknutú, momentálne nedostupnú spomienku vyvolať. (Osoba je napríklad znovu vyzvaná na to, aby opakovala sled tých aktivít, ktoré prechádzali dňom, na ktoré si momentálne nespomína. Asociácia podľa miesta môže byť stimulovaná symbolickým či fyzickým návratom na miesto kritických udalostí.)

Zvláštny výsluchový postup zameraný na stimulovanie pamäťovej činnosti predstavuje tzv. **kognitívne interview**. Mimoriadnym prostriedkom je potom tzv. **vyšetrovací hypnóza**.

Poznámka

Ľudská pamäť je pre psychológiu stále ešte otvoreným problémom. Zatiaľ sa nepodarilo objasniť všetky pamäťové mechanizmy. Preto sa môžeme občas stretnúť i s výnimočnými pamäťovými javmi, ktoré budia obdiv. K nim patrí náhle a zdanlivo ničím nepodmienené rozpomenutie sa (tzv. reminiscencie). Ešte kurióznějšíe sú pravdivé útržkovité spomienky produkované v sne.

K čerstvým poznatkom o fungovaní pamäti patria i zaujímavé objavy o súvislostiach s emóciami a duševnom rozpoložení osoby. Každá spomienka sa do pamäti vryje za celkom konkrétneho duševného rozpoloženia osoby (človek prežíva v tú chvíľu radosť, hnev, smútok, prekvapenie...). Zasunutá spomienka sa potom objaví vo vedomí a je možné ju presne reprodukovať vtedy, ak sa osoba buď spontánne či zámerne dostane do rovnakého rozpoloženia a stavu, ktoré panovali v dobe ukladania zážitku do pamäti. Obrazne povedané pamäť funguje ako trezor, ktorý vydá svoj obsah len pri presnom nastavení správnej kombinácie zámky. Kódom je v tomto prípade určitý stav duše a tela. Tieto poznatky celkom zrozumiteľne vysvetľujú i vyššie zmienenú reminiscenciu.

3. Vypočúvaná osoba síce môže (vie), ale nechce vypovedať:

Je prirodzené, že práve táto situácia vyvoláva najväčší záujem o psychologické prostriedky použiteľné vo výsluchu. V pozadí stojí zvyčajne mylný názor, že psychológia ponúka určité triky, ktoré platia pre každého. Táto úvaha je scestná a nebezpečná. Je treba mať stále na pamäti, že cieľom vhodnej psychologickéj taktiky je získať pravdivé informácie, nie „prevalcovať“ vypočúvanú osobu tak, aby povedala aj to, čo chce vypočúvajúci počuť.

Tento typ výsluchovej situácie je síce typický pre výsluch podozrivého či obvineného, môžeme sa s ním však stretnúť i pri výsluchu svedkov a poškodených.

Všeobecne je možné odporučiť solídnu psychologickú analýzu pravdepodobných pohnútok a ďalších dôvodov, ktoré blokujú ochotu vypovedať. Pretože každé správanie je nejako motivované, musia v každom živom prípade existovať i dôvody, pre ktoré je konkrétny človek rozhodnutý zamlčovať či skresľovať dôležité informácie. Psychologické pôsobenie by potom malo smerovať k znižovaniu dôležitosti týchto motívov (dôvodov), tzn. k minimalizácii eventuálnych škôd, ktoré môžu vypočúvanej osobe z poskytnutia informácií vyplývať. Ešte účinnejší je opis výhod, ktoré z úplného svedectva plynú.

Cieľom vypočúvajúceho je pritom psychologické uľahčenie hodnotnej výpovede. Záleží na type osobnosti vypočúvaného, najmä u „celkom slušných ľudí, ktorí ešte nestratili osobnú hrdosť“ je možné vyskúšať i motivačné formulky na spôsob „Chápem, že je to ťažké. To sa môže prihodiť každému..... Nie každý vo vašej situácii by dokázal povedať pravdu.... Také prípady poznám, myslím, že mi môžete povedať, ako sa to zbehlo.....“

Taktiež pri podozrení na lož je vhodné postupovať obratne. Psychologicky vzaté je totiž pre normálneho človeka ponížujúce, ak má byť nachytaný pri lži. Preto sa pri výsluchu takýchto osôb odporúča najskôr „hodiť záchranné lano“ vypočúvanému napríklad motivačnou formulkou „Viem si predstaviť, že to človek v tom zhone popletie. Možno si spomeniete presnejšie..... Ak zlyhá tento uľahčujúci postup, je možné zaradiť tvrdšie postupy, ktoré priamo spochybňujú vierohodnosť a súčasne pracujú s psychologickou prevahou vypočúvajúceho.

4. Vypočúvaná osoba nie je spôsobilá (nemôže) a súčasne ani nechce vypovedať:

Aj keď je pravdepodobné, či z iných prameňov je známe, že vypočúvaný kritickú situáciu vnímal, existujú aktuálne pochybnosti o jeho spôsobilosti i ochote podať úplnú a pravdivú výpoveď. Podnetom pre takéto pochybnosti môžu byť predovšetkým nápadné odchýlky od normálu v intelektu alebo osobnosti vypočúvaného, eventuálne príliš nízky či príliš vysoký vek atď. U tohto variantu výsluchovej situácie nie je možné bez ďalšieho uvažovať o vhodnom psychologickom pôsobení. Je nutné prizvať odborníka a získať odborné stanovisko či znalecký posudok k normalite a osobnosti vypočúvaného.

1. 3. Psychológia výsluchu dieťaťa

V právnom slova zmysle sa dieťaťom myslia osoby do 14 rokov veku (Slovensko) alebo 15 rokov veku (Česko). Po závažných zločinoch spáchaných pubertálnymi jedincami (12 až 15 rokov) ožívajú diskusie a niektorí experti navrhujú zníženie vekovej hranice pre trestnú zodpovednosť (napr. na 12 rokov). Závažná trestná činnosť (lúpežné prepadnutia, únosy, vraždy) páchané deťmi je však podľa štatistiky ojedinelá, deti bývajú omnoho častejšie vypočúvané ako svedkovia alebo obeť (poškodení) trestných činov. Forezná psychológia veľmi dobre rozpracovala najmä psychológiu výsluchu detí v prípadoch týrania a sexuálneho zneužívania.

V histórii foreznej psychológie boli schopnosti detí podať výpoveď pôvodne spochybňované. Vývinová psychológia a novšie i výskumy kognitívnej psychológie priniesli však poznatky o tom, že i malé dieťa je schopné „po svojom“ opísať, čo zažilo. Dnes sa preto na výpoveď detí pozerá ako na cenný a regulárne použiteľný zdroj informácií. Kľúčová rola však pripadá dobre vedenému výsluchu. Jeho hlavným princípom je rešpektovanie vekových zvláštností dieťaťa. To znamená, že vypočúvajúci musí prispôsobiť vedenie výsluch a vcelku i kladenie jednotlivých otázok psychologickým zvláštnostiam, ktoré zodpovedajú danému veku dieťaťa. Najmä mladšie deti používajú svoj vlastný slovník a opisné obraty, ktoré musí vypočúvajúci zistiť a využívať v komunikácii s dieťaťom.

Taktiež **Trestný poriadok obsahuje ustanovenie upravujúce pravidlá pre výsluch detí**, napr. vyžaduje, aby u výsluchu dieťaťa bola prítomná osoba majúca skúsenosti

s výchovou dieťaťa, ktorá má prispieť k správne uskutočneniu výsluchu. Požaduje, aby dieťa nebolo zbytočne traumatizované zbytočnými výsluchmi. V niektorých zemiach Európskej únie sú pre účely vyšetrovania sexuálneho zneužívania deti diferencované do presných vekových kategórií, pre ktoré je potom ustanovené, kto je spôsobilý výsluch mladšieho či staršieho dieťaťa viesť (napr. prizvaný expert, špeciálne školená policajka a pod.). U mladších detí sa bežne využívajú látkové demonštračné bábiky znázorňujúce muža i ženu vrátane pohlavných orgánov. S ich pomocou môže dieťa názorne ukázať, čo sa dialo.

V ideálnom prípade by mal výsluch sexuálne zneužitého dieťaťa smerovať k dvom cieľom: po prvé získať čo najviac relevantných informácií k trestnému činu a za druhé zbytočne netraumatizovať vypočúvanú osobu. Na prvý pohľad sa môžu tieto ciele javiť ako odlišné, ale v skutočnosti spolu úzko súvisia. Nadbytočný stres (vrátane ďalšieho zraňovania obetí) znižuje celkový mentálny výkon dieťaťa a odráža sa na zhoršenej kvalite výpovede. Preto by mal vypočúvajúci už vo fáze prípravy výsluchu premýšľať, ako odbúrať zbytočný stres vo výsluchovej interakcii. K tomu sa viažu hlavné zásady:

- voľba vhodného prostredia (napr. špeciálne prispôbené výsluchové miestnosti vrátane video-dokumentácie)
- nadväzovanie kontaktu a budovanie dôvery
- povzbudzovanie k spontánnemu opisu vo fáze monológu
- kladenie otázok v následnej fáze doplňovania a usmerňovania informácií
- predchádzanie opakovaným výsluchom.

Z pohľadu viktimológie odborná literatúra rozlišuje sekundárnu viktimáciu a retraumatizáciu. Oba javy sú si blízke a môžu sa prelínať. Na ich rozlíšenie je možné v stručnosti uviesť, že sekundárna viktimácia môže viesť k retraumatizácii, ale retraumatizácia môže byť spôsobená i inými okolnosťami, než pochodmi sekundárnej viktimácie. Vypočúvajúci je povinný predchádzať obom týmto zmieneným javom. Revokácia traumy je síce prípustná v terapii, ale výsluch blokuje. Keď v priebehu výsluch dôjde k retraumatizácii, je treba kontaktovať experta. Je zrejmé, že dieťa potrebuje odbornú starostlivosť terapeuta alebo špecialistov z organizácie pomáhajúcej obetiam.

Výsluch sexuálne zneužitého dieťaťa ako procesný úkon podľa Trestného poriadku má uskutočňovať špecializovaný a preškolený vypočúvajúci. Prvotné „vytáženie“ napr. v rámci podania trestného oznámenia alebo iných okolností prípadu by malo smerovať iba k zisteniu základných informácií a k uskutočneniu zákonom nariadených úkonov a opatrení (zaistenie stôp, vyhlásenie pátrania). Dojednaný termín a čas musí byť dodržaný. V začiatkovej fáze ide predovšetkým o nadviazanie kontaktu. Ten sa podarí, ak dieťa cíti k vypočúvajúcemu dôveru. Pokojný hlas, normálny očný kontakt, otvorené a nekonfliktné otázky doplnené aktívnym počúvaním, sú hlavnými komunikačnými prostriedkami pre úvodné budovanie dôvery. Vo fáze nadväzovania kontaktu je vhodné používať otázky typu „Vieš, prečo si tu?“. Zhruba od 8 rokov dieťaťa je možné takéto otázky použiť priamo ako začiatok rozhovoru. Odvolanie sa na to, že i iné deti zažili to isté, pomáha navodiť dôveru a odblokovať zábrany dieťaťa. Potom stačí vypočúvajúcemu primeraná vnímavosť na signály reči tela, ktoré dieťa vysiela k tomu, aby rozpoznal, kedy už môže prejsť k vlastnému výsluchu. Dôležité je vekovo primerané poučenie. I malému dieťaťu je vhodné vysvetliť, čo sa bude ďalej diať. Dieťa musí mať toľko kontroly nad situáciou, ako je len možné (pýtať sa, keď nerozumie otázke, povedať neviem, ísť na toaletu a pod.). Pociť dôvery a kontroly vedie totiž k tomu, že dieťa sa v situácii výsluchu cíti v komunikácii s dospelým bezpečne. To je preňho celkom nová skúsenosť, pretože zo zneužívania si zachoval celkom iné zážitky. Vo zvlášť ťažkých prípadoch sexuálneho zneužívania je možné s dieťaťom najskôr uzavrieť dohodu (kontrakt) o dobrých – dovolených a zlých – nedovolených otázkach. Na nedovolené otázky nemusí dieťa zatiaľ odpovedať. Takýto krok má i pozitívny psychologický účinok na dôveru dieťaťa k vypočúvajúcemu. Na telesný kontakt (napr. povzbudzujúce, upokojujúce dotyky) je treba

dávať pozor. Nevieme, ako bude dieťa reagovať. Je preto lepšie sa hneď na začiatku dohodnúť, či je prípustný, či nie.

Dieťa môže i výsluch brať ako trest za to, čo urobilo. Niekedy má dieťa pocit, že páchatel' bude potrestaný za to, že ono vypovedalo a nie preto, čoho sa páchatel' dopustil. Z psychologického pohľadu ide o zrozumiteľnú úvahu, ktorá vychádza z tzv. detského finalizmu (veci a deje sú dávané do neexistujúcich a často logicky nezmyselných kauzálnych súvislostí). I tento moment je treba dieťaťu vysvetliť, ak má vypočúvajúci dojem, že dieťa vníma ako príčinu stíhanie páchatel'a svojou výpoveďou a nie páchatel'ov čin. V tejto súvislosti dokonca platia výroky dieťaťa o tom, že nechce, aby bol páchatel' potrestaný ako jedno z kritérií vierohodnosti jeho výpovede.

Všeobecne známa je inštrukcia, že vypočúvajúci musí svoju komunikáciu prispôbiť reči a slovníku dieťaťa. To prakticky znamená, že pri voľnom opise kritických udalostí musí dieťa sústredene počúvať a pracovať s jeho spôsobom vyjadrovania sa. Tlačiť dieťa do kognitívnych schém dospelých je kontraproduktívne. U menších detí nie sú zatiaľ rozvinuté schopnosti abstraktnej kategorizácie. Nie je preto vhodné naliehať na presné údaje o čase, počtu, vzdialenosti a pod. I keď dieťa pozná hodiny, dni v týždni, mesiace, neznamená to ešte, že ich dokáže používať. Vágne a široké údaje sú preto zvyčajne vierohodnejšie, než presné informácie. Taktiež výrazy „predtým a potom“ nemusí malé dieťa presne chápať. Pre časovú súslednosť je vhodnejšie voliť zrozumiteľnejšie otázky typu „**Čo sa stalo ako prvé? Ako to začalo?**“ Vypočúvajúci by sa mal takisto mal zdržať akýchkoľvek hodnotiacich súdov typu „Tak hrozné to asi nebolo“ Otec nie je asi žiadny ideál.“ Nevhodné sú rovnako kritické výroky na adresu dieťaťa – napr. „A prečo si to nepovedal hneď?“

Sú páchatelia, ktorí si mlčanlivosť dieťaťa poisťujú pomocou dohody o spoločnom „**tajomstve**“. Dieťa sa potom cíti byť viazané, obáva sa toho, čo mu páchatel' nahovoril (že „mamičke pukne srdce“, že „dieťa sčernie“ a pod.). Ak je dieťa vo vekovej fáze magického či konkrétneho myslenia, vníma tieto hrozby doslova. Počas výsluchu sa potom ocitá v ťažkom vnútornom konflikte. Takejto situácii je možné odpomôcť tak, že dieťaťu ponúkneme vekovo primeranú alternatívu (napr. nepovie to dieťa, ale plyšové zvieratko alebo dieťa bude mlčať, ale môže to napísať).

Ak dôjde v priebehu výsluchu na prejavy silných emócií (plač, vzlykanie), nie je vhodné dieťa chlácholiť alebo ho vyzývať k upokojeniu. Správna stratégia spočíva v tzv. ventilácii emócií, tzn. dať dieťaťu čas i priestor, aby sa vyplakalo. Silný stres u dieťaťa môže viesť k poklesu hladiny cukru, preto je vhodné mať v miestnosti k dispozícii nápoj bohatý na cukor alebo sladkú drobnosť. V silno strese sa môže taktiež objaviť zvýšená potreba pohybu (hyperarousal). Vypočúvajúci by mal dieťaťu pohyb umožniť, môže ho pri chôdzi sem a tam sprevádzať a podporovať (analógia terapeutických techník, ktoré sa nazývajú „pacing“ a „leading“). Opačný vzorec správania, ktorý sa môže objaviť, predstavuje apatia, ustrnutie až stupor. Vypočúvajúci by sa mal usilovať, aby dieťa psychicky zostalo v situácii „teraz a tu“. Tomu môže napomôcť tzv. uzemnenie, tj. pevný kontakt oboch nôh dieťaťa so zemou. Je taktiež **vhodné posilňovať kompetencie dieťaťa tým, aby robilo normálne veci** (napíť sa, najesť sa).

Pri výklade psychologických zvláštností výsluchu detí takmer každá učebnica upozorňuje na aspekt sugescie. Je doložené, že sugestibilita (tzn. schopnosť prijímať nekriticky, automaticky a spontánne cudzie názory za svoje a prevádzať ich do vlastného správania a prežívania) je závislá mimo iného i od veku. **V detstve je sugestibilita (ovplyviteľnosť) v priemere vyššia a s pribúdajúcim vekom jej ubúda.** V tejto všeobecnej súvislosti sugestibility a veku sa vyvodzuje záver, že deti bývajú pri výsluchu v priemere viac ovplyviteľné než dospelí. Predpokladá sa, že deti viac podliehajú sugestívnemu pôsobeniu. Zdá sa, že deti reagujú spravidla veľmi citlivo na pôsobenie vypočúvajúceho. **Snazia sa vycítiť, či odhadnúť jeho očakávania a taktiež im vyhovieť.**

Dieťa potom uvádza to, čo si myslí, že chce vypočúvajúci počuť. Vypočúvajúci by mal preto pri výsluchu dieťaťa starostlivo formulovať svoje otázky tak, aby nenahovárali či nenaznačovali smer odpovede. Pri výsluchu by sa mal priebežne uisťovať, že riziká neuvedomovaného spontánneho sugestívneho pôsobenia sú minimálne, tzn., že používa verbálne i neverbálne prostriedky jednoznačným a pre dieťa zrozumiteľným spôsobom. Poznatok o vyššej pravdepodobnosti sugestívneho ovplyvnenia pri výsluchu dieťaťa je dnes všeobecne prijímaný.

1. 4. Psychológia výpovede

Pod psychológiou výpovede sa rozumie štúdium a analýza svedeckých výpovedí.

Svedecké výpovede pritom z pohľadu forenznej psychológie predstavujú výsledok (produkt) trojstupňového procesu a to:

- **vnímania**
- **pamäti (presnejšie pamäťového vštípenia a uchovávaní informácií a**
- **verbálnej reprodukcie (uchovaných formácií).**

Na všetkých týchto troch stupňoch môže dôjsť k rôznym obmedzeniam v kvalite informácií.

K redukcii kvality či pravdivosti výpovede môže dôjsť v zásade z dvoch príčin.

Prvý a zásadný dôvod pre nespoľahlivú výpoveď svedka vzniká vtedy, ak svedok úmyselne, zámerne uvádza falošné údaje o kritickej udalosti. Ľudovo povedané, **klame**. Tým je dotknutý motivačný aspekt procesu, na konci ktorého je výpoveď. Tento motivačný aspekt je zahrňovaný pod pojem „**vierohodnosť**“ skôr, než „čestnosť“ svedka. Úmyselné skresľovanie výpovede teda nesúvisí s eventuálnym narušením kognitívnych procesov. Vnímanie, pamäť i schopnosť verbálnej reprodukcie zostávajú v týchto prípadoch bez obmedzenia či poškodenia.

Druhým dôvodom pre nespoľahlivú, nepravdivú či chybnú svedeckú výpoveď sú **neúmyselné omyly svedkov**. Z pohľadu psychológie ide o prirodzené skreslenia a nepresnosti vo vnímaní, zapamätávaní si, ale taktiež pri vybavovaní si (napr. v dôsledku nevhodne formulovaných otázok alebo zle vedeného dopytovania sa). Pri skúmaní týchto prirodzených a neúmyselných chybných mentálnych výkonov dominuje kognitívny aspekt procesu utvárania výpovede. Staršia literatúra používala pre túto oblasť výraz „svedecká spôsobilosť“. Niektorí experti ho však kritizovali ako zavádzajúci, pretože podsúva dojem stabilnej osobnostnej charakteristiky. Pritom svedecká spôsobilosť je výrazne ovplyvnená vonkajšími situačnými faktormi. **Práve štúdium vplyvu vonkajších faktorov na pravdivosť svedeckej výpovede je hlavnou náplňou psychológie výpovede.** K dobre experimentálne preskúmaným faktorom patrí napríklad:

- **vplyv očakávania svedka na spoľahlivosť výpovede**
- **vplyv distribúcie pozornosti na spoľahlivosť výpovede** (napr., či je výhodou či nevýhodou, ak svedok pozoruje na mieste incidentu viac ľudí, nie iba páchatel'a)
- **vplyv emocionálneho rozpoloženia na spoľahlivosť výpovede**
- **vplyv dodatočných informácií na presnosť zapamätávania si informácií** (tj. fenomény spontánnej sugescie)
- **vplyv opakovaného dotazovania sa (výsluchu) na kvalitu výpovede.**

V rámci experimentálnej psychológie výpovede sa riešia i nasledovné problémy:

- **Je možné vniest' do ľudskej pamäti kompletne epizódy či incidenty (alebo existuje tzv. falošná pamäť?)**
- **Za akých okolností sa zvyšuje sugestibilita u normálnych ľudí?**
- **Je možné spoľahlivo odlišiť vsugerované obsahy pamäti od autentických?**

Prvá otázka je relevantná najmä v súvislosti s hypotézou o tzv. potlačených spomienkach na sexuálnu traumatizáciu (zneužívanie) v ranom detstve. V poslednej dobe sa objavili zaujímavé výskumy, ktoré dokazujú, že **je skutočne možné implementovať do ľudskej pamäti kompletne, falošné (vymyslené) príbehy**. Pri implementácii kompletných falošných epizód do pamäti môže dokonca vzniknúť silný, avšak klamný pocit reality. „Oklamaná“ osoba môže pôsobiť veľmi presvedčivo.

Psychológia výpovede dnes disponuje veľkým množstvom poznatkov o procesoch utváranie výpovede. Využívajú ju znalci pri znaleckom skúmaní vierohodnosti výpovede.

1. 5. Osobnosť obvineného a svedka

Osobnosť je pre psychológiu centrálnou témou. Osobnosť chápe psychológia ako zdroj individuálnych rozdielov, ktoré sa prejavujú vo všetkých oblastiach života jedinca (napr. v jeho študijnej či pracovnej úspešnosti, v nadväzovaní vzťahov k intímnym partnerom, v starostlivosti o potomkov, samozrejme taktiež v reakciách na obvinenie z trestného činu). To znamená, že rozdiely v správaní a prežívaní medzi ľuďmi spôsobuje práve to, „akí sú“ alebo osobnosť. Osobnosť je možné jednoducho definovať ako súbor individuálnych zvláštností (v inteligencii, temperamente, charaktere, povahových črtách) daného jedinca. V osobnosti sa prejavuje jedinečnosť, individualita človeka.

Vyšetrotelia sa môžu v pozícii obvineného stretnúť so širokým spektrom jedincov a teda osobností. Obvinení sa môžu vyznačovať vysokou a nízkou inteligenciou, silnou kontrolou a impulzívnosťou, vysokým a nízkym sebavedomím, rozvinutou, ale i plochou či tupou emocionalitou a pod. Za významnú charakteristiku obvineného je považovaný jeho postoj k predkladanej vine. Je treba zdôrazniť, že **vina je z pohľadu psychológie pocitom. Z tohto faktu plynie, že pocit viny je produktom emocionálnych (hodnotiacich) procesov, nie výsledkom racionálnej analýzy objektívnych údajov prípadu**. Preto sa OČTK bežne stretávajú so subjektívnym odmietaním viny napriek tomu, že je objektívne preukázaná. Na vymazanie pocitu viny slúžia tzv. vyvíňujúce mechanizmy, ktoré predstavujú jednu dielčiu tému v poznatkoch o obvinených a páchatel'ov vôbec.

V staršej forenznej psychológii dominoval všeobecný prístup usilujúci sa o generovanie poznatkov platných pre obvinených (a páchatel'ov) vôbec. Väčšinou vyústil do určitej typológie. **Súčasná forezná psychológia sa uberá cestou deliktovej diferenciacie**. To znamená, že sa zaujíma o poznatky, ktoré sú príznačné pre páchatel'ov určitých skupín deliktov. Takéto poznatky majú väčšiu praktickú využiteľnosť.

Osobnosť obvineného rovnako ako svedka je z pohľadu kriminalistickej psychológie dôležitá najmä pri vedení výsluchu. **Orientačný odhad osobnosti obvineného či svedka umožňuje totiž zvoliť vhodnú taktiku výsluchu**. Vypočúvajúci sám alebo s odbornou pomocou konzultanta psychológa sa snaží typické individuálne zvláštnosti jedinca, ktoré môžu mať vplyv na produktivnosť výsluchu. Zamýšľať sa nad osobnosťou obvineného znamená posúdiť jeho motiváciu spolupracovať s OČTK, zvažovať jeho osobnostné črty a taktiež kognitívne schopnosti (napr. či môže byť dobrý klamár), pravdepodobné reakcie na kritické otázky a pod. Obdobne je tomu i pri výsluchu svedka. Na odborné skúmanie osobnosti obvineného cestou súdno-znaleckej činnosti dochádza v prípadoch, kde je takýto posudok pre objasnenie všetkých okolností činu dôležitý. Znalecké vyšetrenie obvineného je bežné u mladistvých obvinených a u násilnej trestnej činnosti.

Osobnostné vlastnosti obvineného či svedka sú z pohľadu výsluchovej praxe len podmienene dôležité. Na výslednom správaní vypočúvanej osoby sa totiž podieľajú i situačné faktory, vystupovanie vypočúvaného, celková atmosféra výsluchu, typ deliktu a pod. Preto odporúča prihliadať skôr na jasné údaje ako je procesné postavenie vypočúvajúceho. Ďalej odporúča rešpektovať zvláštnosti výsluchu určitých dôležitých skupín. Za účelnú považuje nasledovnú diferenciaciu:

- **osoby vypočúvané prvýkrát versus osoby vypočúvané opakovane**
- **deti**
- **seniori**
- **osoby s handicapom**
- **mentálne jednoduché (retardované) osoby**
- **osoby s duševnou poruchou.**

Okrem klasifikácie obvinených či svedkov na základe ich procesného postavenia alebo podľa relatívne trvalých psychických dispozícií existujú také prístupy, ktoré používajú ako kritérium diferenciacie prejavy správania počas výsluchu:

- **klamúca osoba** (odopieranie dôvery, vyvracanie klamstiev)
- **agresívna osoba** (upokojujúci diplomatický prístup)
- **neurotická osoba** (terapeutický prístup)
- **plachá, vystresovaná osoba** (pozitívny autorita, povzbudzovanie)
- **chladný „profík“** (štýl Colombo)
- **úlisná, manipulatívna osoba** (vecný prístup s dôrazom na fakty).

Výrazy v zátvorke naznačujú odporúčaný štýl vedenia výsluchu.

1. 6. Psychologické profilovanie

Posudzovanie svedeckých výpovedí z pohľadu ich vierohodnosti predstavovalo bránu, ktorou psychológovia vstúpili do živých prípadov. Dlhú dobu bola psychológia výpovede jediným priamym servisom pre trestnoprávnu prax. Rozvoj forenzno-psychologických služieb zabrzdila totiž druhá svetová vojna. K zásadným zmenám potom dochádza v druhej polovici 20. storočia. Jednak sa plne etabluje psychologická znalecká činnosť smerujúca k objasneniu subjektívnych stránok trestného činu (osobnosť páchateľa, jeho duševný stav v dobe spáchania trestného činu, motivácia). Navyše v spolupráci s kriminalistami vznikajú nové, špeciálne pre forenzne účely určené postupy. Sú založené na psychologických poznatkoch a je možné ich využiť v rôznych fázach vyšetrovania trestného činu. V 80. a 90. rokoch 20. storočia vznikla relatívne ustálená zostava forenzno-psychologických služieb. Patrí k nim:

- **psychologické profilovanie**
- **forezná analýza obsahu textu** (tiež forezná psycholingvistika)
- **psychologické konzultácie k prípadu** (videografia a pod.)
- **fyziodetekcia** (laicky detektor lži)
- **kognitívne interview a vyšetrovací hypnóza.**

Psychologické profilovanie je zrejme najviac preslávený postup. Zaslúžili sa o to početné trilery v knižnej i filmovej podobe. Medzi touto fikciou a realitou je však v mnohých ohľadoch priepastný rozdiel. Úspešnosť profilovania nie je zďaleka taká, ako ju opisuje detektívny žáner. Postupy a jasnozrivosť filmových profilovačov vyráža síce laikom dych, ale v reále ide o tímovú a mravenčiu prácu založenú na zbere a interpretácii (tzn. vyhodnotení) všetkých dostupných informácií o zločine. **Profilovanie sa opiera o tri hlavné kroky:**

- **detailná rekonštrukcia prípadu** (tzn. správanie páchateľa, jeho interakcia s obeťou a pod.)
- **vyhodnotenie a interpretácia získaných faktov plynúcich z rekonštrukcie zločinu** (hypotézy o type zločinu, motivácii páchateľa, pravdepodobnosti opakovania zločinu rovnakým páchateľom a pod.)
- **závery a odpovede na kľúčové otázky** (najčastejšie ide o zostavovanie psychologického profilu neznámeho páchateľa).

Profilovanie je odkázané na kvalitné informácie z obhliadky miesta činu, pitvy, výsluchu svedkov a pod. I tak je to vcelku náročný postup. Nie je čisto intuitívnym poznávacím procesom, ale i dnes sa vyznačuje značnou voľnosťou pri psychologickej

interpretácii údajov, stôp a dôkazov. Nemá síce šablóny, ale má pevné pravidlá. Pre ilustráciu ďalej naznačíme niektoré dôležité prvky profilovania.

Emocionálne odčinenie zahŕňa všetky aktivity, ktorými páchatel' symbolicky zmýva svoj pocit viny. Môže ísť o umytie a oblečenie mŕtveho tela, kvetiny na tele obeť či na mieste činu, prikrytie tela, vyzdobenie miesta činu a pod. **Odčinenie je interpretované ako výraz emocionálnej väzby k obeť.** Páchatel' môže pochádzať z okolia obeť alebo sa s ňou po určitú dobu stýkal.

Overkilling zachytáva taký vzorec správania, kedy páchatel' spôsobuje excesívne smrteľné zranenia, ktoré sú už nadbytočné pre spôsobenie smrti. Dochádza k nemu zvyčajne u sexuálne či osobne motivovaných zločinov. **Overkilling je interpretovaný ako ventilácia nenávisť, zlosti či intenzívneho pudenia k odplate a potrestania obeť.** Psychologicky je možné dôvodiť, že manifestovaná agresia platila zvolenej obeť. Jej voľba nebola z pohľadu páchatel'a náhodná. Pri profilovaní je nutné vylúčiť, či masívne zranenia obeť nevznikli ako následok správania obeť (napr. pri jej pokuse o útek). V takomto prípade by o nadbytočné smrteľné útoky nešlo. V teórii profilovania momentálne prebiehajú spory o presné vymedzenie javu (napr. o koľko smrteľných rán musí ísť a voči akým častiam tela musí smerovať). Za kľúčové sú považované smrteľné zranenia zamerané na tvárové partie a hlavu.

Depersonalizácia obeť znamená, že sa páchatel' snažil zbaviť obeť jej psychickej individuality napríklad ofenzívnym likvidačným správaním (brutálne devastujúce úderý vedené na tvár) alebo subtílnym konaním ako zakrytie tváre tkaninou. **Depersonalizácia môže nasvedčovať tomu, že páchatel' vnímal obeť ako symbol pre inú dôležitú osobu zo svojej biografie, ktorá mu skôr spôsobila bolesť a utrpenie.** Môže však taktiež signalizovať, že vďaka deindividualizácii sa použitá obeť stala pre páchatel'a projekčným plátnom, na ktoré premietal svoje fantázie.

Inscenácia miesta činu sa predpokladá, keď páchatel' podnikol konkrétne opatrenia slúžiace na zamaskovanie jeho skutočného motívu s úmyslom predstierať motív iný. Príkladom môže byť lúpežná vražda zinscenovaná ako sexuálny delikt alebo naopak. **V teórii profilovania je inscenácia vnímaná ako odkaz na tzv. plánujúceho páchatel'a a zvyšuje pravdepodobnosť preddeliktového vzťahu medzi ním a obeťou.**

Uvedené prvky patria do tzv. personifikovania páchatel'a, čo je jeden z mnohých krokov v rámci psychologického profilovania. Teoretickým základom je rozlišovanie medzi pragmatickými spôsobmi správania, ktoré sú nevyhnutné pre efektívne dosiahnutie cieľa a medzi takými sekvenciami správania, ktoré idú už nad rámec a vyjadrujú skôr individualitu páchatel'a. Práve prvky personifikácie prenikli do odbornej i laickej verejnosti vďaka rôznym detektívkam a krimi filmom. Boli však mýlne prezentované ako samotná podstata psychologického profilovania, čo neprispelo k dôveryhodnosti tohto postupu v očiach mnohých praktikov ani expertov z iných forenzných odborov.

Nešťastná medializácia je mimochodom uvádzaná ako jeden z dôvodov, prečo súčasná forenzná psychológia potláča pojem „psychologické profilovanie“ a nahrádza ho novými termínmi. V nemeckej jazykovej oblasti sa presadzuje výraz „operatívna analýza prípadov“, v anglickej jazykovej oblasti je preferovaný výraz kriminálna investigatívna analýza. Nejde však len o výmenu názvov. Za týmto terminologickým posunom stoja zmeny a rozvoj v oblasti psychologického profilovania. Ide o nasledovné zmeny:

- zdokonalila sa behaviorálna analýza scény deliktu
- rozšírilo sa spektrum deliktov, pri ktorých je možné profilovanie použiť
- v nadväznosti na nové psychologické koncepcie a teórie sa zdokonalili interpretačné postupy pre vyhodnocovanie fyzického a rečového správania páchatel'ov.

K analýze správania páchatel'a (tzv. behaviorálna analýza skôr než analýza scény deliktu)

Údaje z miesta činu a všetky stopy, ktoré opisujú správanie, sú nevyhnutnou podmienkou pre behaviorálnu analýzu. Detailný psychologický rozbor správania páchatel'a smeruje k explicitnej rekonštrukcii jeho prežívania. To, čo mu prebieha v myslí, je totiž určujúce pre stanovenie jeho osobnostných charakteristík. Profil je možné potom využiť pre prípravu výsluchu podozrivej osoby. Napr. pri analýze sexuálnych deliktov sa vyčleňujú určité psychologicky zaujímavé „úseky“ činu, ktoré mnoho napovedia o type páchatel'a. Pre ilustráciu ich predstavíme vo forme otázok:

Akú stratégiu použil páchatel' pri priblížení sa k obeti (lesť, bleskový útok, prekvapivé napadnutie?)

Ako kontroluje páchatel' obet' (iba blízkosťou, vyhrážkami násilím, násilím?)

Ako reagoval páchatel' na pokusy o odpor?

Objavili sa u páchatel'a v priebehu činu sexuálne poruchy?

V akej postupnosti sa odohrávalo sexuálne konanie?

Čo hovoril páchatel' a čo chcel, aby hovorila obet'?

Došlo v priebehu činu k zmene (zlomu) v správaní páchatel'a?

Vzal páchatel' niečo z miesta činu so sebou?

Psychologické profilovanie pôvodne vypracovala FBI pre sexuálne motivované násilie (znásilnenie) a vraždy. Ďalšie inštitúcie aplikovali existujúce postupy na nové typy deliktov a usilovali sa o rozvinutie nových postupov a inštrumentov pre rôzne typy zločinov. Dnes existujú profily typických páchatel'ov napr. bombových atentátov, podpaľačstva, brania rukojemníkov, vydierania a únosov. V oblasti profilovania neexistuje jednotná metodika postupu, ani všeobecne záväzná či platná teória. Spravidla sa uplatňuje **eklektický prístup**, tzn. podľa okolností konkrétneho prípadu sa používa všetko, čo sľubuje prakticky úspech. Profilovač siaha po rôznych koncepciách, teóriách a modeloch ľudského správania a prežívania s nádejou, že pasujú práve na riešený prípad. Pritom sa pohybuje najmä na pôde kriminalistiky, kriminológie, psychológie, psychiatrie a taktiež sociológie. Profilovanie ani dnes nepredstavuje reproduktívny či striktné algoritmizovaný postup. Sedliacky rozum, intuícia, kreativita a nadanie profilovača stále hrajú významnú rolu.

Dopyt po psychologickej interpretácii všetkých dostupných informácií o danom zločine je stále aktuálny. V rade zemí si polícia vytvorila svoje „centrá profilovania“ a neklesá ani počet odborných publikácií na túto tému. Záver o aktuálnosti psychologického profilovania sa môže na prvý pohľad javiť ako prekvapivý. Kriminalistika a ďalšie forenzné vedy rozšírili možnosti vyšetrovania a dokazovania zločinov. Najmä s ohľadom na DNA analýzu sa psychologické profilovanie zdalo akosi nadbytočné. Lenže mnohokrát nie je možné analýzu DNA z rôznych dôvodov použiť a tak i dnes zostáva psychologické profilovanie, resp. analýza prípadov jednou z najčastejších zákaziek pre forenzných psychológov.

1. 7. Psychologická problematika vyšetrovacej väzby

Umiestnenie do vyšetrovacej väzby predstavuje v každom prípade veľký zásah do života jedinca. Odhliadnuc od výnimočných situácií, v ktorých je páchatel' dopredu uzročený s vyšetrovacou väzbou (vyrieši sa tým napr. „ubytovanie a zaistenie na zimu“, pretože inak by bol na ulici). V drvivej väčšine je pre obvinených väzba nežiadúca, nechcená. Prináša pre nich dramatické zmeny životnej situácie a preto tvrdým spôsobom preveruje ich odolnosť voči stresu. K bežným stresorom spojeným s obvinením prináša vyšetrovacia väzba navyše nasledovné záťažové momenty:

- strach z neznámeho (u prvoväznených)
- nedôvera alebo odpor voči OČTK
- zážitok straty kontroly (napr. ohľadne možnosti ovplyvňovať svoju najbližšiu budúcnosť)

- separácia od blízkych alebo dôležitých osôb a rodiny
- ujma na dobre povesti / potupa byť zavretý
- eventuálne ďalšie ponížujúce zážitky
- vytrhnutie zo životného kontextu / obmedzenie životných plánov
- uvedomenie si sociálnych, profesijných i finančných dôsledkov uväznenia, ktoré obvykle nastupuje po prvotnej konsternácii z uväznenia.

Je však treba zdôrazniť, že vyšetrovacia väzba je uvalená na obvinených, ktorí by na slobode mohli pokračovať v trestnej činnosti, ktorí by ovplyvňovali svedkov (napr. zastrášaním) alebo na tých obvinených, u ktorých hrozí útek a skrývanie sa. Ide teda o opatrenie voči tým obvineným osobám, u ktorých existujú závažné a dôvodné riziká pre pobyt na slobode. Zásah do ich slobôd je teda podložený a oprávnený. Obvinený sa musí prispôbiť podmienkam väzby a táto adaptácia prebieha ako vyrovnávanie sa so stresom.

Konkrétne reakcie obvineného vo vyšetrovacej väzbe je individuálne. Záleží na mnohých osobnostných a situačných faktoroch. Reakcie na väzbu môžu oscilovať medzi agresiou (vrátane autoagresie a sebapoškodzovania) na strane jednej a väčšinou symbolickým únikom na strane druhej (stiahnutie sa do seba, únik do fantázie, únik do choroby). Ak dôjde k zlyhaniu adaptačných mechanizmov, objavujú sa u väzobne stíhaných rôzne telesné a psychické ťažkosti ako nespavosť, bolesti hlavy, zvýšená únava, neschopnosť koncentrácie a pod.

Podrobne sa problematikou zaoberali Langelüdekke a Bresser (1976) a rozlíšili 4 základné štýly prispôsobenia sa na uväznenie:

1. **asociálny štýl** – vyznačuje sa povrchnou ľahostajnosťou. Uväznení strpia bez odporu všetky opatrenia a pravidlá organizačného chodu. Obvinení sú vo väzobnej väznici pasívni, nerobia žiadne problémy, ale nepodnikajú taktiež nič pozitívneho. Upadnú do konzumných spôsobov správania
2. **antisociálny štýl** – do tejto kategórie spadajú obvinené osoby, ktoré tendujú k bezohľadnosti, k agresii, sťažnostiam a rebélii. Považujú sa za nevinných, nahlas zdôrazňujú svoju nevinu, podnecujú i spoluväzňov k porušovaniu disciplíny
3. **pseudosociálny štýl** – je pre nich príznačné, že uväznení usilujú o svoju obľúbenosť. Touto cestou sa snažia získať privilégiá. Vystupujú devótno, sú nápadní svojou prehnanou prispôbivosťou
4. **prosociálny štýl** – na rozdiel od ostatných troch variantov ide o osoby, ktoré pociťujú skutočnú (účinnú) ľútosť nad svojím činom. Vyznačujú sa zdravou kooperáciou. Sú schopní si nájsť kreatívne, zmysluplné využitie času vo väzbe.

Okrem týchto komplexných adaptačných štýlov sa uvedení autori zaoberajú aj vzorcami reagovania, ktoré už vykazujú určité náznaky či príznaky psychopatológie.

K nim radia:

- panické reakcie na uväznenia
- paranoidné reakcie na uväznenie
- agresívne reakcie na uväznenie
- kverulantné reakcie na uväznenie
- simulačné reakcie na uväznenia
- depresívne reakcia na uväznenie.

Panické reakcie sa vyskytujú najmä u osôb, ktoré sa ne mohli mentálne pripraviť na túto eventualitu, pretože k uväzneniu došlo z ich pohľadu náhle, nečakane.

Paranoidné reakcie vyrastajú spravidla z pocitov nevinoty. U osôb, u ktorých je vnútorná neistota spojená so sklonom k sebaaprečňovaniu, potom môže dôjsť k hľadaniu vinníkov a obviňovanie tretích osôb z vlastnej neutešenej situácie.

Agresívne reakcie sú príznačné pre jedincov s akcentovanou až psychopatickou osobnosťou agresívneho typu. V ich anamnéze nájdeme rad incidentov s útočným, násilným správaním. Nápadné sú ich agresívne prejavy už pred uvalením väzby.

Kverulantské reakcie bývajú taktiež zvyčajne napojené na patričný typ či poruchu osobnosti. Takéto osobnosti neúnavne produkujú záplavu rôznych sťažností a podaní na rôzne miesta. Vznášajú zvláštne nároky a dôsledne sa dožadujú, aby im bolo vyhovené.

Simulačné reakcie sú založené na zámernom, účelovom predstieraní zdravotných a psychických problémov. Môže vyústiť až do sebapoškodzovania. S javmi sebapoškodzovania sa však stretávame skôr u odsúdených vo VTOS, než u obvinených vo väzbe.

Depresívne reakcie sú pomerne časté, ale len málokedy dosiahnu stupeň závažnej psychickej poruchy (psychotické depresie). Uvedené reakcie na väzbu sú spravidla krátkodobé.

Výrazne nápadné a výrazne abnormné správanie obvinených vo väzbe je označované ako tzv. **väzobné reakcie** alebo taktiež **väzobná psychóza**. Ide o účelové, nevedomé správanie, cieľom ktorého je získať nejakú výhodu ako napr. zastavenie trestného stíhania, prekvalifikovanie trestného činu a pod.

Ďalšia porucha je **Ganserov syndróm** (pomenovaný podľa autora). Vyznačuje sa 4 hlavnými príznakmi:

- nepriliehavý rečový prejav
- nepriliehavé správanie
- somatické konverzné prejavy
- poruchy vnímania.

Dnes je Ganserov syndróm považovaný za dissociálnu poruchu, teda spontánnu, ale napriek tomu účelovú patologickú reakciu na záťaž z väzby či uväznenia. Dotyčný napr. na otázku, koľko prstov má ruka, odpovie šesť. Z toho je zrejmé, že otázke rozumie, odpovedá však na ňu zle, nesprávne. Celkom oprávnene preto vyvoláva dojem, že duševnú poruchu iba predstiera. Dnes je prijímaný názor, že napriek tomu ide o neuvedomované predstieranie duševnej poruchy v dôsledku simulácie. V praxi však býva ťažké odlišiť Ganserov syndróm, ale aj inú väzobnú reakciu od prostej simulácie.

Otázky:

1. Čím sa zaoberá kriminalistická psychológia?
2. Vymenuj niekoľko okruhov tém, ktorými sa kriminalistická psychológia zaoberá.
3. Definuj, čo je to výsluch.
4. Vymenuj fázy výsluchu.
5. Definuj, čo je to verbálna, neverbálna a paraverbálna komunikácia.
6. Aké výsluchové situácie poznáš?
7. Opíš, ako má vyzerat' správne vedený výsluch.
8. Aké zásady treba dodržat' pri výsluchu dieťaťa?
9. Čo je to sekundárna viktimácia a retraumatizácia? (Vo vzťahu k výsluchu detí.)
10. Od čoho závisí kvalita výpovede?
11. Vymenuj 2 dôvody, pre ktoré môže dôjsť k redukcii kvality výpovede.
12. Ktoré faktory ovplyvňujú kvalitu výpovede?
13. Čo je to deliktová diferenciácia?
14. Aké skupiny vypočúvaných poznáš, voči ktorým je nutné rešpektovať zvláštnosti výsluchu?
15. Vymenuj 6 typov obvinených / svedkov podľa správania počas výsluchu.
16. Čo je to psychologické profilovanie?
17. Opíš 3 kroky profilovania.
18. Vymenuj a opíš 4 dielčie prvky profilovania.
19. Aké záťažové momenty prináša vyšetrovacía väzba?
20. K akým reakciám dochádza, ak zlyhajú adaptačné mechanizmy obvineného?
21. Vymenuj a opíš 4 základné štýly prispôsobenie sa uväzneniu.
22. Vymenuj 6 druhov reakcií vykazujúcich znaky psychopatológie.
23. Čo je to väzbová reakcia / väzbová psychóza?
24. Čo je to Ganserov syndróm?